

A nyugat-balkáni országok identitása és az Európai Unióhoz való csatlakozásuk

Az európai integráció a huszadik század második felének meghatározó társadalmi-gazdasági jelensége. Azok az országok, melyek csatlakoznak az Európai Unióhoz a társadalmi vonatkozásokat tekintve is változásokon mennek keresztül. Napjaink válsága azonban több kérdést is fölvet az EU működésével kapcsolatban is. Elég kiforrottnak és kielégítően széleskörűnek tekinthetjük-e a bővítési keretrendszert? Egyáltalán, ki lehet-e jelteni, hogy a fejlődésről megfelelő elméletek segítségével alkotunk képet? A nyugat-balkáni országok saját identitásuk meghatározásakor is bajba kerülnek, ugyanez igaz az EU-ra is, egyre inkább kiderül, hogy nem beszélhetünk annak egységes identitástudatáról sem.

BEVEZETÉS

Napjaink Európai Uniójában jelentős mennyiségű vitára okot adó esemény zajlik, illetve egymással összekapcsolódó válságjelenségek is megfigyelhetők. Ennek ellenére napirenden van az EU további tagállamokkal való bővítése is, ezt különböző országokkal folytatott csatlakozási tárgyalások is jelzik. Belátható időkeretben az úgynevezett nyugat-balkáni országokkal is mint EU-taggal számolunk. E téma sok tekintetben érinti a szóban forgó államok és az EU-tagok társadalmi rendszerét, kohézióját, a nemzetállamok változó szerepét, a nemzeti és az európai identitással kapcsolatos összefüggéseket.

A Nyugat-Balkánnak nevezett terület lehatárolásával kezdem írásomat, melynek során főleg arra helyezem a hangsúlyt, hogy a huszadik században egységes államként kezelt Jugoszlávia és Albánia milyen belső ellentétekkel, különbségekkel, önmeghatározásbeli problémákkal küzdött és küzd. Mindezen különbségek feltárását a nyugat-balkáni országok egyenkénti, lehetőségeimhez mérten komplex nézőpontból történő bemutatásával teszem meg.

[1] Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Iskolája, PhD-hallgató (pintert@sze.hu).

Ezt követően ismertetem, hogy az EU milyen keretrendszert alkalmaz a térség országainak Európai Unióba való integrálására. Ebben kiemelem azokat a területeket, melyek az országok társadalmi szöveteiben, identitásában meghatározó változásokat okozhatnak. Mindeközben arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy egyes vélemények szerint a nemzetközi szervezetek és a globális társadalomfölfogás is reformokra szorul. Véleményem szerint a legtöbb esetben a társadalmi és a gazdasági szféra, valamint a természeti környezethez való viszonyulásunk szoros kapcsolatban áll egymással, arról azonban a közgazdászok gyakran megfeledkeznek, hogy minden bizonnyal a társadalmi rendszerben bekövetkező változások lenyomataként kell értelmezni a gazdasági jelenségeket.

Ez az alapállásbeli hiányosság lépten-nyomon tapasztalható feszültségeket okoz a közösségeket érintő intézményekben,^[2] politikákban, döntésekben.

A NYUGAT-BALKÁNRA JELLEMZŐ TÁRSADALMI-IDENTITÁSBELI PROBLÉMÁK

A mára 27 tagúvá vált Európai Unió – melynek esetében kérdéses, hogy van-e erőteljes identitása^[3] – az újabb bővítések mellett tette le voksát, a Balkán-félszigeten található EU-n kívüli államokat szeretné a közösségbe bevonni. Így tehát definiálható a Nyugat-Balkán fogalma: Horvátország kivételével – amely ténylegesen a félsziget nyugati részén fekszik – az összes Európai Uniót kívül rekedt posztjugoszláv állam és Albánia tartozik a fogalom alá. Ebbe a csoportba szűken értelmezve így hat ország tartozik: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia, Montenegró és Szerbia.

Az első világháború után létrejött délszláv állam 1992-ig öt hivatalos megnevezést is viselt, a kezdeti királysági államformából előbb népköztársasággá, majd szövetségi köztársasággá alakult át. 1992-től 2003-ig Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (JSZK) volt a hivatalos elnevezése a mai Szerbiát, Montenegrót és Koszovót magába foglaló államnak. Ezt követően 2003 és 2006 között Szerbia és Montenegró államszövetségeként élt tovább az ország (Koszovót is magába foglalva), majd Montenegró 2006. évi függetlenné válása után alakult meg Szerbia, amelyből 2008-ban Koszovó is kivált. Érdekes kutatási kérdés annak a vizsgálata, hogy a hajdani Jugoszláviában hányan vallották magukat ténylegesen jugoszlávnak. A felmérések azt mutatták ki, hogy az 1980-as években a hajdani Jugoszláviában a lakosság 5,4%-a határozta meg magát jugoszlávként, jelentős

[2] Az intézmények kifejezést nagyon tágan is értelmezhetjük, lényegében az emberek közti interakciók szervezett kapcsolatrendszeréként, játékszabályaiként. Doglass C. North munkáiban részletesen kifejti az intézményekkel kapcsolatos nézeteit.

[3] Identitás alatt nagyon egyszerűen azonosságtudatot, többnyire természetes módon kialakuló azonosságtudatot értek. Ezzel megkerülöm a fogalom definiálásához tapadó végláthatatlan polémiába való bekapcsolódást.

területi különbségek is mutatkoztak azonban ebben az összefüggésben. Az 1981-es népszámláláskor Koszovó lakosságának 0,1 %-a tekintett magára jugoszlávként, Horvátországban ugyanez az arány 8,2% volt, ugyanez az érték volt jellemző Vajdaságban is.^[4]

Úgy gondolnánk, hogy a jugoszláv identitás vállalása Szerbiára lenne a leginkább jellemző, lévén a jugoszláv időszakban a szövetség legerősebb állama volt, ott azonban mindössze a lakosság 4,8%-a vallotta magát jugoszlávnak. Általában a fiatalabb korosztályba tartozó, diplomával rendelkező, vegyes házasságban élő, urbanus területen lakók voltak felülreprezentálva ebben a kategóriában a népszámlálásokkor (ez egyfajta tudományos-történelmi belátáson, a dialektikus szemlélet érvényesülésén is alapulhatott), ezen kívül a pártfunkcionáriusok is előszeretettel sorolták magukat a jugoszlávok táborába, ennek nyilván profánabb okai voltak.^[5]

Érdekes módon mégis jugoszlávnak titulálják magukat a szerbek, amikor saját „Trianonjukként” élik meg Kis-Szerbia létrejöttét. Mindezt alátámasztja az a tény, hogy a nagy jugoszláv állam területének 30,2%-át teszi ki a mai Szerbia, valamint a hajdani lakosság 31,5%-a él itt. Az előbbi adat kísértetiesen hasonlít a magyarországi veszteségekre, az utóbbi kevésbé.^[6] Nyilvánvalóan más történelmi háttére van a két esetnek. Elgondolkodtató, hogy milyen hűen írja a „lineáris nacionalizmus” fogalma a fenti adatokból kibontható magatartást, amely csakis a területi és demográfiai adatok alapján méri meg egy nemzet értékét.^[7] A kérdéshez való viszonyulás napjainkban sem változik lényegesen, jellemző, hogy a felek mind-egyike – a nemzetközi szakértőket is beleértve – „elbeszél” egymás mellett.

Bosznia-Hercegovina esetében rendkívül bonyolult területi, etnikai és vallási összetételű, mesterségesen létrehozott és fenntartott államról van szó. A központi állam, Bosznia-Hercegovina határain belül két, egymástól szinte teljesen elszigetelt területi entitás terül el, a Brčkói Közetről pedig nem is ejtünk szót. A bosnyák és horvát lakosság nagy része a Bosznia-Hercegovinai Föderáció tíz kantonjában él, míg a boszniai Szerb Köztársaság alkotja a másik egységet. A két „államon” belül teljesen más a közigazgatási rendszer és a bürokrácia felépítése, sőt a két terület külön hadsereggel is rendelkezik, a központi államnak azonban nem lehet hadereje. Jellemző a vázolt intézményrendszer működésképtelenségére, hogy sok esetben a végső és legfőbb döntéseket a nemzetközi közösség által kinevezett főmegbízott hozza meg, mert a központi államnak önmaga fenntartásához nincs elég erős jogosítványa.

Folyamatos polémia jellemzi a szakirodalmat azt illetően, hogy lehet-e egyáltalán önállóan bosnyák nemzetről beszélni. Általánosan az a kép elfogadott, hogy a muszlim vallású, szláv anyanyelvűeket automatikusan a bosnyákok közé

[4] Sekulic, Dusko – Massey, Garth – Hodson, Randy (1994): *Who Where the Yugoslavs? Failed Sources of a Common Identity in the former Yugoslavia*. American Sociological Review, LIX/1. 85.

[5] Uo.

[6] Saját számítások a CIA World Factbook online adatbázisa alapján.

[7] A. Sajti Enikő (1995): *Jugoszlávia széthullása*. Tiszatáj, 1995/5. 59–64.

soroljuk. Árnyalja viszont a képet, hogy az önálló középkori bosnyák keresztény egyház képviselői is újra meg-megjelennek a társadalmi életben, másfelől pedig a horvátok és a szerbek is – akik majdnem azonos nyelvet beszélnek, de előbbiek katolikusok, utóbbiak dominánsan ortodoxok – azon vitáznak, hogy a bosnyákokban iszlamizált szerbeket vagy horvátokat „tisztelhetünk”-e.^[8]

Koszovó 2008. február 17-én kiáltotta ki függetlenségét, ezt azonban a nyugat-balkáni bővítési folyamatban résztvevő országok közül nemcsak Szerbia, hanem öt EU-tag sem ismerte el (Ciprus, Görögország, Románia, Spanyolország és Szlovákia), ez utóbbi öt ország minden bizonnyal területi integritását érzi veszélyben a kérdéssel összefüggésben. Koszovó rendelkezik a legélesebb nemzetiségi problémákkal az albán és az északi „őshonosabb” szerb lakosság miatt. Ráadásul a Nagy-Albánia^[9] iránti romantikus vágyakozás tovább borzolja a felek kedélyeit, mert az Ahtisaari-terv értelmében nem egyesülhet Dél-Koszovó Albániával, miközben a lakosság nagy része ezt Albániában és Koszovóban is támogatná, a koszovói politikai elit és értelmiség viszont erősen ellenzi.^[10]

A nemzetközi szervezetekben Macedónia hivatalos elnevezése FYROM (Former Yugoslav Republic of Macedonia), magyarul Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság. Erre a megkülönböztetésre azért van szükség, mert Görögország félti területi integritását arra hivatkozva, hogy egy észak-görögországi tartomány is csaknem teljesen ugyanezt az elnevezést viseli (Makedóniáról van szó). A továbbiakban az országot Macedóniának nevezem, már csak azért is, mert Magyarország 14 másik EU-tagállammal egyetemben elfogadja ezt a megnevezést is (pontosabban Macedón Köztársaság).

A macedónokról kis túlzással azt lehet állítani, hogy a huszadik század elejéig nem tudták, hogy így nevezik magukat, egyszerűen a többség bolgárnak tartotta magát. A jugoszláv hatóságok mindent megtettek a macedón identitás kialakításért.^[11] 1944-ben megalkották a macedón irodalmi nyelvet, alapja a dél-nyugati bolgár nyelvjárás csoport bitolai nyelvjárása lett: ez állt a legtávolabb mind a szerb, mind a bolgár irodalmi nyelvtől. 1945-ben megszerkesztették az új macedón ábécét és helyesírást a szerb ábécé és helyesírás alapelvei alapján. A macedón irodalmi nyelvet megtisztították az idegen szavaktól, helyükre olyan szavakat téve, melyek nem szerepeltek a bolgár irodalmi nyelvben. Ennek ellenére a bolgár irodalmi nyelv és a macedón irodalmi nyelv szókincse még ma is közel azonos.^[12]

[8] Farkas Tímea (2006): *A nemzetté válás problémája Bosznia-Hercegovinában a 20. században*. Kard és Toll, 2. 34–46.

[9] Mindegyik ország rendelkezik persze nagy álmokkal, az álmok gyökerei a történelem más-más időszakában ténylegesen fennálló államalakulatokhoz kötődnek. A szépséghiba annyi, hogy több Balkán-félsziget se lenne elegendő a területi igények kielégítéséhez.

[10] Kostovicova, Denisa (2005): *Kosovo: the Politics of Identity and Space*. Routledge, Oxon.

[11] Danforth, Loring M. (1993): *Claims to Macedonian Identity: The Macedonian Question and the Breakup of Yugoslavia*. *Anthropology Today*, IX/4. 3–10.

[12] Graan, Andrew (2010): *On the Politics of „Imidž”: European Integration and the Trials of Recognition in Postconflict Macedonia*. *Slavic Review*, LXIX/4. 835–858.

A külső szemlélő számára egységesnek tűnhet Albánia, amely különleges szerepet játszik a Balkán-félsziget legújabb kori történelmében. E nemzet lélekszáma – melynek két nagy etnikai és nyelvi csoportja a toszk és a geg közösség – a huszadik század egészében dinamikusan növekedett, azt lehet mondani, hogy ebben az időszakban éltek meg saját népességrobbanásukat. A gyorsabb népeségdinamika napjainkban is tart, ez a folyamat eredményezte például azt, hogy néhány évtized alatt Koszovó lakosságán belül majdnem 90%-ra nőtt az albánok aránya. A toszkok és a gegek azonban nemcsak szállásterületükben és megnevezésükben térnek el egymástól, ugyanis az északi gegek egészen az elmúlt évszázad közepéig megőrizték törzsi és klán struktúrájukat, amely a társadalmi szerveződés alapja.^[13] Nagycsaládi közösségben éltek együtt és e nagycsaládokból több alkotott egy klánt, aki egyben a közösség vezetője volt. A vér, a leszármazás alapján szerveződő társadalomba idegenek nem vagy csak nagyon nehezen tagolódhattak be, ebből következően ez a struktúra igen zárt volt és a külvilággal is alig érintkezett. Az erről a vidékről elszármazó migránsok mind a mai napig tartják a kapcsolatot az otthoni klán tagjaival, anyagi juttatásban is részesítve őket.^[14]

A toszkok az albán szállásterületek déli részén éltek. Inkább feudális jellegű viszonyok jellemezték a huszadik század elején a társadalmi szerkezetüket. A vagyoni és társadalmi különbségek napjainkban is jellemzően ebben a csoportban a nagyobbak, ugyanakkor nem jellemző ez annyira a nemek közti differenciákra. A külföldön élő nagyszámú albán emigráns jelentős része toszkokból áll, az EU-s integráció főbb szószólói és a nagyvárosi elit jelentős része ebből az etnikai csoportból került ki, de az utóbbi évtizedek jelentős és hihetetlen társadalmi-környezeti károkat hozó urbanizációs hulláma átrendezi a jelentősebb városok összetételét is.^[15]

A Nyugat-Balkán országai számára a huszadik század utolsó évtizedének meghatározó történelmi eseménye az 1991 és 1995 között^[16] lezajlott délszláv háború volt, amely az első világháború vége óta fennállt délszláv állam széteséséhez vezetett. (Albánia közvetlen módon nem volt érintett ebben a háborúban). Ennek során Szlovénia 1991-ben a „tíznapos háborúban” nagy áldozatok nélkül megvédte kikiáltott függetlenségét. Különösen Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén egészen 1995-ig véres háború dúlt, amelynek visszafogott becslések szerint is közel 300 ezer ember esett áldozatul.^[17] A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban egészen 2000 végéig hatalomban maradt a háború kirobbanásában a

[13] Illés Iván (2010): A Nyugat-Balkán országainak belső tagozódása. In: Horváth Gyula – Hajdú Zoltán (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiiban*. MTA RKK Pécs. 71–99.

[14] Neofotistos, Vasiliki P. (2010): *Postsocialism, Social Value, and Identity Politics among Albanians in Macedonia*. *Slavic Review*, LXIX/4. 882–902.

[15] Illés Iván (2010): i. m. 71–99.

[16] Egyes vélemények szerint az 1999-ben lezajlott koszovói hadműveletek is közvetlenül a háborúhoz számíthatók.

[17] Hajdú Zoltán (2010): Államosodási folyamatok 1990 után. In: Horváth Gyula – Hajdú Zoltán (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiiban*. MTA RKK, Pécs. 54.

legnagyobb felelősséget viselő Slobodan Milosevics, csak rendszerének megdöntését követően léphetett a demokratikus fejlődés útjára a JSZK. A Milosevics-rendszer bukása után fűzte szorosabbra kapcsolatait az Európai Unió a térség országaival (Szlovénia természetesen sokkal korábban lépett erre az útra).

A fejlődéstörténeti örökség sajátosságai miatt a Nyugat-Balkán országaival szembeni európai uniós külgazdasági politika az addigi gyakorlattól eltérő megközelítést igényel. Itt kiemelkedő szerepet kap az úgynevezett intézmény-építési folyamat. Ez olyan külső hatásra és külső támogatással megvalósítandó építkezés, amelyhez foghatót még nem hajtottak végre a korábbi bővítések során. Nemcsak a piacgazdaságba való átmenet egyengetése, hanem az állam-építés is feladat a Jugoszlávia felbomlása után létrejött, csekély önálló nemzet-állami tapasztalattal rendelkező országokban. Egymással párhuzamosan kell létrehozni a demokráciát és az annak érvényesülését garantáló politikai és a piacgazdasági intézményeket. Az emberi jogok, a tulajdonjogok, a kisebbségi és nemzetiségi jogok és a vallási tolerancia értékeinek elfogadtatása sok időt igénylő feladat. Mindez azt vetíti előre, hogy a társadalmi szférára, a társadalmi kohézióra és az ezzel összefüggésben levő nemzeti identitásra is nagy hatással lesz az új struktúrák kiépítése.

A fejlődéstörténeti örökséghez hozzátartozik az is, hogy folyamatosan „birodalomváltó térként” funkcionált^[18] a Balkán-félsziget a történelem folyamán. Mindez nagyon sok háborúval járt, amely az ipari fejlődéshez szükséges tőke számára kockázatosá tette a területet. Ez azt vonta magával, hogy nem ment végbe az iparosodás a belső területeken, ahol mindezek mögött természetesen földrajzi okok is meghúzódtak. Ez megnehezíti a posztindusztriális társadalmi berendezkedéshez való alkalmazkodást is, amely modell az EU nagy területén ma már meghatározó. Egy sajátos háborús életforma is kialakult a társadalomban, melyet a következőképpen jellemezhetnénk: „Ha nem lenne ez a háború – állítja az egyik Urakalo – talán ruhánk sem volna! Bennünket most a hadsereg öltöztet, barátom, s mi mindig is az uniformist kedveltük a legjobban minden öltözék közül... A háború előtt – meséli az Urakalo – az ébresztőóra volt a leggyűlöletesebb tárgy a házban, mert kíméletlenül csörgött hajnalok hajnalán, hogy szolgálai vagy bérmunkába kergesse az embereket, amit minden nemes lelkű ember gyűlöl.”^[19]

Mindebből látható, hogy a technokrata módon értelmezett társadalmi fejlődés – mely a főáramú közgazdaságtan, sajnos a főáramú szociológia szinte kizárólagosnak tartott fejlődési útja – nem kedvelt modell a – semmiképpen sem kívánatos – háborús életforma viselői számára. Ez az életforma és viselkedésforma pedig nem számít múltnak, ma is sok esetben hasonló problémákkal néznek szembe a balkáni térségben.

[18] Uo.

[19] Popov, Nebojsa (2002): A pártállam traumatológiája. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milosevic Szerbiájáról*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 28.

Érdekes tanulmány született annak feltárására, hogy egyes politikai elitek milyen módon tudják kihasználni a relatíve szegény, de ideológiailag hűséges társadalmi csoportok elköteleződését. A szerbek és horvátok 1990 és 1995 közti szembenállása, végleges szakítása visszavezethető az egységes jugoszláv állam utolsó évtizedében bevett szokásra. Ez abban nyilvánult meg, hogy a horvát és szerb politikai elit tagjai a nemzeti szolidaritást ösztönző anyagi és ideológiai eszközökkel igyekeztek egy nemzeti identitásképet kialakítani. Ezek a ténykedések azonban visszajukra fordultak, mert általános – a történelem tanulmányozása során több példát is hoz a szerzőpár erre – tendencia, hogy háborús konfliktusok idején az ilyen – a társadalmi tudattalanba ágyazott – politikai üzenetek a katonai vezetők és állambiztonsági káderek kezére játszanak. Visszavonhatatlannak lehet minősíteni akár hosszabb távon is az efféle ösztönzők (a szerzők megfogalmazása szerint: *solidary incentive*) káros hatásait.^[20]

A fentebb vázolt helyzetképből látható, hogy egyenként is nagyon problémás országokról beszélhetünk, ahol halmozottan jelentkeznek társadalmi problémák. Arról pedig szó sem esett, hogy a legutóbbi délszláv háború az egyes országokat milyen módon érintette és mennyire elmérgesedtek az etnikai ellentétek. Inkább azokra a problémákra összpontosítottam, amelyek az egyes térségbeli nemzetek identitásválságaival kapcsolatosak. Nehéz elképzelni, hogy ezek az országok az EU normáihoz alkalmazkodnak, főleg úgy, hogy mai kiterjedésében sem túlzottan erős a kohézió az Unióban. Nézzük meg, hogy milyen bővítési gyakorlattal szembesülnek a Nyugat-Balkán államai és mindez mennyiben van összhangban a realitásokkal.

AZ EU BŐVÍTÉSI GYAKORLATA

Igaz, hogy sokan úgy tekintenek az Európai Unióra mint egyfajta gazdasági közösségre, ahol a politikai játszmák a meghatározók, mégis azt kell mondani, hogy az Unió mára – ahogyan alapszerződése, a Lisszaboni Szerződés is kimondja – érték-közösséggé vált, nemcsak a jobb érdekérvényesítéshez szükséges nagyobb alkuerő megalkotása a cél.

Általában úgy lehet jellemezni a bővítési gyakorlatot, hogy megpróbálnak a folyamat alatt – mely nem csupán a csatlakozási tárgyalásokból áll – egy országot minden tekintetben közelíteni az uniós modellhez. Ennek egyik leglátványosabb megnyilvánulási formája az, amikor több tízezer oldalnyi joganyagot kell átvennie az adott államnak, azonban nem lehet elmenni egyéb érintett területek mellett sem.

A délkelet-európai stabilitási egyezmény alapján 1999. júniusában kezdődött stabilizációs és társulási folyamat a nyugat-balkáni országokra vonatkozó

[20] Duffy, Gavan – Lindstrom, Nicole (2002): *Conflicting Identities: Solidary Incentives in the Serbo-Croatian War*. *Journal of Peace Research*, XXXIX/1. 69–90.

európai uniós politikai program, amely a bilaterális kapcsolatrendszer kerekeit képezi. A folyamat a Nyugat-Balkán országainak az EU-csatlakozásáig is elvezethet. A stabilizációs és társulási folyamat célja a politikai stabilizáció megvalósítása és a piacgazdaságra történő gyors áttérés, a regionális együttműködés elősegítése, valamint az EU-hoz történő csatlakozás. Az EU támogatást ad a régió országainak a közösségi vívmányok, azon belül az európai uniós jogszabályok, szabványok és egyéb normák és jogszabályi formát nem öltő napi gyakorlatok átvételéhez és alkalmazásához szükséges intézményrendszer kiépítésében.

A stabilizációs és társulási folyamat keretében az EU egyrészt úgynevezett kétoldalú stabilizációs és társulási megállapodások megkötésével kívánja szorosabbá tenni a Nyugat-Balkán országaihoz fűződő kapcsolatait. E megállapodások az EU-csatlakozás „előszobájaként” is értelmezhetők. Másodsor az EU autonóm^[21] kereskedelempolitikai intézkedésekkel, azon belül kereskedelempolitikai preferenciák nyújtásával ösztönzi a Nyugat-Balkán országaival fenntartott kereskedelmet. Harmadszor az EU pénzügyi és technikai segítséget is nyújt a Nyugat-Balkán országainak az előcsatlakozási alapokon keresztül.

A stabilizációs és társulási megállapodások a Nyugat-Balkán országai európai integrálódásának szerződéses alapját képezik. Ezek a szerződések a felek kölcsönös jogain és kötelezettségein alapulnak. A folyamat alapja a szabadkereskedelem fokozatos megteremtése, valamint az európai uniós jogszabályoknak és szabványoknak való megfelelés. A megállapodások központi eleme az egységes piac alapjainak a kialakítása, valamint a demokratikus elvek érvényre juttatása a Nyugat-Balkán országaiban. A kereskedelempolitikai szabályozás mellett a versenypolitika, az állami támogatások és a szellemi tulajdonjog védelme terén történő alkalmazkodás szintén meghatározó szerepet játszik a szóban forgó országok gazdasági integrálódásában. Azokon a területeken, ahol szerződések nem határoznak meg konkrét követelményeket a csatlakozni szándékozók számára, az egyes országok részletes vitákat folytatnak az EU-val és szoros együttműködés keretében teljesítik a követelményeket.

A fentiek ismeretében elmondható, hogy az Európai Unió és elődeinek bővítése során, de a külgazdasági politika többi részében is fontos motívumot jelent az intézmények fejlesztése, a piacgazdaság és a demokratikus rendszerének értékeit megtestesítő intézmények, jogszabályok terjesztése a tagállamok területén kívülre. A napjainkban is folyamatban levő horizontális bővítésről is nagyszámú szakértő vélekedik úgy, hogy egyfajta intézményépítési kísérlet megvalósításának lehetünk tanúi. A Nyugat-Balkán államai ugyanis sajátos fejlődéstörténeti vonásaiból adódóan politikai, gazdasági, társadalmi értelemben merőben más intézményrendszerrel rendelkeznek, mint a jelenlegi EU-tagok.

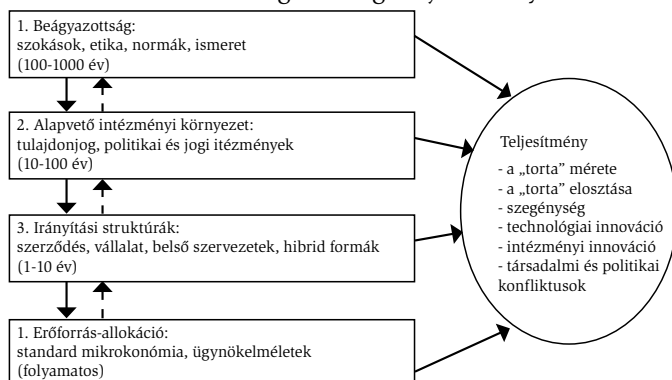
[21] Ebben az esetben az autonóm jelző arra utal, hogy az EU saját hatáskörében megállapított kereskedelempolitikai preferenciákat nyújt a nyugat-balkáni országoknak.

Számolni kell különböző gazdasági szereplők csoportjainak esetleges szövetségével, amelyeket az intézmények különböző célok és érdekek alapján egyesítenek. Az úgynevezett intézményi iskola (institucionalisták) nem tartják megfelelőnek a néhány alapfeltételre épített modelleket, hiszen az egyes intézmények és funkciók az országok között is másképpen működnek, úgy gondolják, hogy pontosabb képet kaphatunk a gazdasági, politikai folyamatokról, hogyha az intézmények leírásával foglalkozik a közgazdász.

Az új intézményi közgazdaságtani kutatások Oliver Eaton Williamson által megalkotott elemzési kerete kiválóan használható akkor, amikor a gazdasági integrációk mélyebb társadalmi összefüggéseit akarjuk megvilágítani. Ez a modell a társadalmi elemzés négy szintjét különíti el. Az első szint a beágyazottság szintje. Azért nevezik így, mert igen lassan változtatható társadalmi intézmények, fogalmak sorolhatók ide. A szokások, normák, hagyományok, tradíciók tartoznak ide, de a földrajzi determináció is fontos szerepet játszik ezen a szinten, hiszen ennek a faktornak köszönhetően is kialakulhatnak lényeges különbségek a nemzetállami intézményekben, a társadalmi konvenciókban. A legtöbb közgazdász ezt adottnak tekinti, mert a változtatások csak 100-1000 éves időtávon vihetők végbe.

A második szinten az alapvető intézményi környezet található. Itt a politikai intézmények, a politikai berendezkedési formák, a gazdasági intézmények, jogi intézmények bírnak kiemelkedő szereppel. A tulajdonjog védelmét alapvető fontosságúnak tartják a korai institucionalisták is. Fontos figyelmet fordítani a pénzügyi rendszer, a migráció, a kereskedelem és a külföldi tőkebefektetések jellemzőire. Az erre a szintre koncentrálnak tudományos kutatások eredményeinek ismertetésére koncentrálnék leginkább az EU és a Nyugat-Balkán kapcsolatrendszerében, mert ez alkalmazható leginkább a hosszú távú intézményépítési folyamatra, ami a nyugat-balkáni integráció egyik sajátossága. A megfelelő fejlettségű intézményrendszer kialakítása viszont több tízéves időszakot ölelhet fel.

1. ábra: A társadalmi elemzés williamsoni szintjei és hatásuk a gazdasági teljesítményre^[22]

[22] Kapás Judit – Komáromi György (2004): Régi és új hangsúlyok az új intézményi közgazdaságtanban. Közgazdasági Szemle, LI/1. 95.

A harmadik szint az irányítási struktúrák szintje. A szerződések, a megbízható üzleti magatartás, a piaci működés, a vállalatok szervezete szerepelnek itt, ezek képezik a harmadik szint vizsgálati körének fókuszát. A Coase által megalkotott, és többek között Williamson által továbbfejlesztett tranzakciós költségek elmélete ennek a szintnek a magyarázata. Itt könnyebb gyors eredményeket elérni, hiszen az irányítási struktúrák a szakirodalom szerint 1-10 év alatt megváltoztathatók. Ehhez a szinthez is kötődik a bővítési politika, hiszen jogharmonizációs követelmények között szerepel a szerződéses viszonyok erősítése a piaci életben, valamint például a versenyjogi szabályozás szigorítása is.

A negyedik szinten az erőforrás allokációs döntések játsszák a fő szerepet. Itt a standard neoklasszikus közgazdaságtan módszerei használhatók. A szintek között interaktív kapcsolat áll fenn. Megjegyzendő viszont, hogy a hosszabb távon fennmaradó struktúrákra kevésbé hatnak vissza a rövidtávon változtatható szintek.

Ezt az utat követve lehetőség nyílik annak vizsgálatára, hogy azonos gazdasági modellt alkalmazó országok miért jutnak eltérő eredményre, mi eredményezi az országok között megfigyelt jelentős fejlettségbeli különbségeket. Ha pedig erre választ kapunk, akkor lehetővé válhat olyan gazdaságpolitikai módszerek, modellek alkalmazása, amelyek megkönnyítik a fejlődésben lemaradt országok felzárkózását.

Nehéz elképzelni, hogy a szóban forgó balkáni államok társadalmi berendezkedésével el lehet-e fogadtatni az EU által előírt demokratikus normákat. Az egyik fontos érv az lehetne a politikai döntéshozók kezében, ha bebizonyosodna a demokratikus intézményrendszernek a gazdasági gyarapodással ápoltt pozitív kapcsolata, mert a Nyugat-Balkán államai – véleményem szerint – az anyagi gazdagodás^[23] legfontosabb forrását látják az EU-ban.

Nos, a demokrácia és a gazdasági növekedés viszonyát több nézőpontból is lehet vizsgálni, lényeges, hogy egyáltalán található-e kapcsolat a kettő között. A kiindulópont az, hogy van kapcsolat a kettő között, méghozzá az institucionalisták véleménye szerint pozitív jellegű ez a kapcsolat, tehát a demokráciákban gyorsabb a gazdasági fejlődés.^[24] Általában empirikus úton, statisztikai és ökonometriai módszerekkel igazolják ezt az eredményt, mások csak az elméleti, logikai összefüggések bemutatására koncentrálnak.^[25]

[23] Más kérdés persze, hogy automatikusan végbemenő, kikényszerített, kölcsönös szolidaritásban vállalt úton megy-e végbe a gazdagodás.

[24] Napjainkban nagyszámú szakértő hívja fel figyelmünket arra, hogy nem demokratikus államberendezkedésű országok dinamikus gazdasági fejlődést produkálnak. A távol-keleti országok közül például nemcsak Kína igazolja ezt az állítást. Azért képviselhetjük mégis az ellenkező álláspontot, mert az Európai Unió a bővítései során mindig figyelembe vette a demokrácia meglétét egy országban, ez a közösség alapértékei között szerepel. Másfelől a hosszabb időtávot átölelő vizsgálatok, melyekre a későbbiekben hivatkozunk, empirikus úton pozitív kapcsolatot mutattak ki a demokratikus intézmények fejlettségi szintje és a gazdasági növekedés között.

[25] Gedeon Péter (2008): *Gazdasági fejlődés és politikai demokrácia*. Politikatudományi Szemle, XVIII/1. 26-42.

Egy 2007-es tanulmány arra az eredményre jutott, hogy a demokratikus átmenet egy ország egy főre jutó GDP adatában éves átlagos szinten 0,83-1,08 százalékpontos pótlólagos növekedést eredményez.^[26] A vizsgálatokat 138 országból álló mintán végezték el, több becslési és számítási módszert is alkalmazva a vizsgálatok során, az 1960 és 2000 közötti adatokat felhasználva. Azért választották ezt az időszakot, mert ekkorra a volt gyarmatbirodalmak szétesetek, szétesőben voltak, így nagyobb számú országgal dolgozhattak, bár a minta száma saját bevallásuk szerint is túlzottan kicsi, hogy teljesen megbízható eredményekről beszélhessünk. Persson és Tabellini rámutat, hogy még nagyobb hatással van a gazdasági teljesítményre, hogyha a demokráciából az autokráciába való átmenetet vesszük görcső alá.

A kisebb elemszámú mintán 1975 volt az autokratikus átmenet átlagos éve, eredményképpen pedig azt kapták, hogy egy országban az egy főre jutó GDP növekedését évi 1,8 százalékponttal lassítja az ilyen jellegű rendszerváltás, korrigálva demográfiai trendekkel. Az eredmények azt jelentik, hogy jelentős hatással van a gazdasági teljesítményre az államberendezkedés. Hosszabb időtávra is kiszámolták a demokrácia hatását a növekedésre. Az 1850 és 2000 közötti időintervallumban azonban szembe kell nézni azzal, hogy a minta elemszáma óhatatlanul kisebb lesz, valamint a statisztikai nyilvántartás sem volt olyan megbízható a korábbi időszakban például a számítógépes adatbázisok hiánya miatt. Az eredmények ebben az esetben azt mutatták, hogy a demokráciának majd kétszer akkora hatása van a növekedésre, mint a rövidebb időtáv alatt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a stabil, állandó demokrácia erőteljesebb növekedési hatást fejt ki, mint az egyszerűen vett demokratikus átmenet.^[27]

Mindezekkel az empirikus modellekkel bizonyították tehát, hogy a nyugati értelemben vett demokratikus fejlődés pozitív hatással van a GDP növekedésére, ennek emelésével bízhatnánk a Nyugat-Balkán társadalmi „fözlárkóztatásában” is, igaz nem lenne egyszerű feladat. Adottak azonban kérdések a jövőre. Jó mutatókat használunk-e a fenti modellekben a függő és független változók esetén? Egyféle – bár több árnyalattal bíró – társadalmi-politikai pályát kell-e bejárni akár azonos gazdasági integrációt alkotó országoknak? Nem értelmezük-e túlzottan egyoldalúan a fejlődés fogalmát, létezik-e ilyen, vagy mindig veszítünk is annyit, mint amennyit a másik oldalon^[28] nyerünk? Van-e tényleges átrendeződés a társadalmi-politikai-gazdasági erőterben globálisan? Létezik-e centrum és periféria?

Mindezek súlyos gondolatok, a teljesen kielégítő válaszokat sosem fogjuk megadni, de válságok idején illene ezeken is rágódnunk.

[26] Persson, Torsten – Tabellini, Guido (2007): *The Growth Effect of Democracy: Is it Heterogenous and how can it be Estimated?* NBER, Cambridge.

[27] Uo.

[28] Gondoljunk csak Lao-ce, Spengler, Kierkegaard, Hamvas, Lorenz, Latouche... korunk társadalmára nézve mellbevágó gondolataira.

ÖSSZEGZÉS

A Nyugat-Balkán országai nem tartanak azon a társadalmi lépcsőfokon, ahol az Európai Unió és a posztmodern társadalom található. A térség integrációja igen hosszú időt igénybevevő feladat lehet, mert nemcsak gazdasági jogszabályok átvételéről van szó. Amennyiben érzékenyebbé válna az uniós bővítési keretrendszer ezekre e motívumokra, akkor sikeresebb expanzió elé nézhetnénk.

A térség országainak politikai elitjei egészen más módon gondolkodnak a társadalmi szükségletekről, mint arról tőlük északnyugatra vélekednek. Mindközben zajlanak a nem túl sikeres és gyors tárgyalások az egyes országokkal, ahol egyik fél sem hajlandó változtatni szemléletén.

A folyamat értékelése kapcsán így is gyakran elvesznek a szakértők az adatok rengetegében, és mindeközben megfélekednek arról, hogy gyakorlatilag külön világok találkozásáról van szó. Arról sem kell napjainkban sok szót ejteni, hogy a fejlettebbnek vélt EU-n belül mennyi mélyen nyugvó törésvonal húzódik. Minderre csak ráségít az, hogy nincs kialakult képünk a mai társadalmi intézményrendszeréről sem, amely minden eddiginél gyorsabb változásokat produkál, miközben – nietzschei módon – új értékek születnek és régiek húzódnak vissza a felszínről.

IRODALOM

- A. Sajti Enikő (1995): *Jugoszlávia széthullása*. Tiszatáj, 1995/5. 59–64.
- Bugovics Zoltán (2012): Társadalmi értékek és identitás kialakulása. In: Róbert Péter (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben*. Széchenyi István Egyetem, Győr. 255–266.
- Danforth, Loring M. (1993): *Claims to Macedonian Identity: The Macedonian Question and the Breakup of Yugoslavia*. *Anthropology Today*, IX/4. 3–10.
- Duffy, Gavan -Lindstrom, Nicole (2002): *Conflicting Identities: Solidary Incentives in the Serbo-Croatian War*. *Journal of Peace Research*, XXXIX/1. 69–90.
- Farkas Tímea (2006): *A nemzetté válás problémája Bosznia-Hercegovinában a 20. században*. Kard és Toll, 2006/2. 34–46.
- Gedeon Péter (2008): *Gazdasági fejlődés és politikai demokrácia*. Politikatudományi Szemle, XVIII/1. 26–42.
- Graan, Andrew (2010): *On the Politics of „Imidž”: European Integration and the Trials of Recognition in Postconflict Macedonia*. *Slavic Review*, LXIX/4. 835–858.
- Hajdú Zoltán (2010): Államosodási folyamatok 1990 után. In: Horváth Gyula – Hajdú Zoltán (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban*. MTA RKK, Pécs. 44–70.
- Illés Iván (2010): A Nyugat-Balkán országainak belső tagozódása. In: Horváth Gyula – Hajdú Zoltán (szerk.): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban*. MTA RKK, Pécs. 71–99.
- Kapás Judit – Komáromi György (2004): *Régi és új hangsúlyok az új intézményi közgazdaságtanban*. *Közgazdasági Szemle*, LI/1. 90–98.

- Kostovicova, Denisa (2005): *Kosovo: the Politics of Identity and Space*. Routledge, Oxon.
- Neofotistos, Vasiliki P. (2010): *Postsocialism, Social Value, and Identity Politics among Albanians in Macedonia*. *Slavic Review*, LXIX/4. 882–902.
- Persson Torsten – Tabellini Guido (2006): *Democracy and Development: The Devil in the Details*. National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge.
- Persson Torsten – Tabellini, Guido (2007): *The Growth Effect of Democracy: Is it Heterogenous and how can it be Estimated?* NBER, Cambridge.
- Popov, Nebojša (2002): A pártállam traumatológiája. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milosevic Szerbiájáról*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Sekulic, Dusko – Massey, Garth – Hodson, Randy (1994): *Who Where the Yugoslavs? Failed Sources of a Common Identity in the former Yugoslavia*. *American Sociological Review*, LIX/1. 83–97.
- Williamson, Oliver E. (2000): *The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead*. *Journal of Economic Literature*, XXXVIII/3. 595–613.

ENGLISH ABSTRACT

The enlargement of the European Union is a complex, horizontal and vertical inter-related subject. The european integration is one of the most determining socio-economic process of the past decades. The contemporary economic-financial crisis revealed a great deal of controversies. Can we treat the question of development only as economic growth? Is there a common european identity? What kind of connection is between institutional development and EU-enlargement? The countries of the so-called Western-Balkans are close to the EU-membership, but there a lot of problem with the identity of these countries. A great deal of questions without suitable answers.